ڕێگەی ئاوریشم.. فەرمان محەمەد

یان بەستنەوەی مرۆڤ و هونەر، ئایین و کولتوور، بیرۆکە و تەکنەلۆژیا، بازرگانیی و ئابووریی لەنێوان ژیاره جیاوازەکان و ستراتیژیی هەڵگیرساندنی سەردەمێکی نوێی جیهانخوازییدا

ڕەنگە گوێت لە ڕێگەی ئاوریشم بووبێت، ئەو ڕێگە بازرگانییە کۆنەی، کە ڕۆژێک لە ڕۆژانی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمدا، بەنێوان چین و ڕۆژاوادا دەکشا. هەر وەک چۆن ئاوریشمی ڕۆژهەڵاتیی بۆ یەکەمجار گەیشتە ئەورووپا هۆکارەکە بۆ ئەو پەندەی کە دەڵێت چین نامە نییە بۆ گۆزەر کە بەینی هەموو ڕێگەکانە و بەدەستهێنانی هەموو شتەکانی ترە کە خۆی نییەتی.

ڕێگەی ئاوریشم واتای چییە؟

ڕێگەی ئاوریشم زنجیرەیەک تۆڕی بازرگانیی کۆن بوو کە چین و ڕۆژهەڵاتی دووریان بە وڵاتانی ئەورووپا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە دەبەستەوە. ڕێگەکە کۆمەڵێک بنکەی بازرگانیی و بازاڕی لەخۆگرتبوو، کە بۆ یارمەتیدان لە گواستنەوە و ئاڵوگۆڕی کاڵاکان بەکاردەهێنران و سێ کیشوەری بەخۆوەگرتبوو: ئەورووپا، ئەفریقا و ئاسیا. هەر بۆیە بەڕێگەی ئاوریشم ناسرابوو.

ئەم ڕێگەیە وشکانیی و دەریایی بوو، بەڵام ئێستا ڕێگەی ئاوریشمی مۆدێرن، کە بە جۆری دووەمی ڕێگەکە ناودەبرێت تەنێ ڕێگەی دەریایی لەخۆگرتووە، ئەمەش بەهۆی خێرایی گواستنەوە و پێشکەوتنی دەریایی سەردەم.

لە ساڵی (٢٠١٣)ـەوە سەرکردایەتیی چین بۆ ڕاگەیاندنی دەستپێشخەریی پشتێن و ڕێگە (BRI) وەک “پڕۆژەی سەدە” بۆ سەرکەوتوویی کاریگەرییەکی زۆری لەسەر شانەی جیهانیی دروستکردووە. زیاتر لە ١٥٠ وڵات پەیوەندییان بە BRI کرد و بە سەتان ڕێککەوتن واژۆ کران و دانانی پلانی زیندووکردنەوەی ڕێگەی ئاوریشمی لە ساڵی (٢٠١٣)وە خستەکار و چین بە فەرمیی دەستیکرد بە نۆژەندکردنەوەی ڕێگەی ئاوریشمی مێژوویی لە سەردەمی سەرۆک شی جینپینگ بە ستراتیژی ٩٠٠ ملیار دۆلار بە ناوی “یەکپشتێن، یەک ڕێگە (OBOR) پڕۆژەکە ڕێگەیەک بوو بۆ باشترکردنی پەیوەندییەکانی چین لەگەڵ زیاتر لە ٦٠ وڵاتی دیکە لە ئاسیا، ئەورووپا و ڕۆژهەڵاتی ئەفریقا. وادەی تەواوکردنی ئەم پڕۆژەیە، ئامانجی ساڵی (٢٠٤٩)ی هەیە کە هاوکات دەبێت لەگەڵ

سەتەمین ساڵیادی دامەزراندنی کۆماری گەلی چین (PRC)

هەروەها بەدەستپێشخەری پشتێن و ڕێگه (BRI) ناسراوە، چەندین ڕێڕەوی وشکانیی و دەریایی تێدەپەڕێنێت. پشتێنەی ئابووریی ڕێگەی ئاوریشم بە پلەی یەکەم لەسەر بنەمای زەویییە بۆ بەستنەوەی چین بە ئاسیای ناوەڕاست، ئەورووپای ڕۆژهەڵات و ئەورووپای ڕۆژاوا، لەکاتێکدا ڕێگەی ئاوریشمی دەریایی سەتەی بیست و یەکەم لەسەر بنەمای دەریایە، کەنارەکانی باشووری چین بە دەریای ناوەڕاست، ئەفریقا، باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئاسیای ناوەڕاست دەبەستێتەوە.

چین ئەم وەبەرهێنانە بە ڕێگەیەکی گرینگ بۆ باشترکردنی گەشەی ناوخۆیی خۆی دەبینێت. هەروەها وەک ڕێگەیەک بۆ کردنەوەی بازاڕی بازرگانیی نوێ بۆ کاڵای چینیی، که هەرزانترین و ئاسانترین ڕێگە بۆ وڵا تەکە دەستەبەر دەکات بۆ هەناردەکردنی کەرەستە و کاڵاکانی.

ڕێگەیی ئاوریشمی مۆدێرن چییە؟

ڕێگەی ئاوریشمی دەریایی سەتەی بیست و یەکەم ڕێگەیەکی دەریایی پلانبۆداڕێژراوە، کە پڕۆژەی ژێرخانی بەندەر و کەنار دەریاکانی یەکگرتووی تێدایە، ئەم ڕێگەیە لە کەنارەکانی ڕۆژهەڵاتی چینەوە بەرەو ئەورووپا، هیندستان، ئەفریقا، زەریای هێمن و لە ڕێگەی دەریای باشووری چین و زەریای هیندیی دەبڕێت.

سوودەکانی ڕێگەی ئاوریشمی نوێ چین؟

ڕێگەی ئاوریشمی نوێ، سەکۆیەکی بۆ قووڵبوونەوە و فراوانکردنی پەیوەندییەکانی نێوان چین و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بە قازانجی هەردووکلا ڕەخساندووە. مۆردخای چازیزا، مامۆستای باڵا لە کۆلێژی ئەکادیمیی ئەشکێلۆنی ئیسرائیل، ئاماژە بەوە دەدات کە ”BRI“ بووەتە جێگەی س□رنجی سەرەکیی سیاسەتی دەرەوەی چین لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

بۆچی ئەو ڕێگەیە ئەوەندە گرینگە

ڕێگەی ئاوریشم کە بە شێوەیەکی گشتیی بە یەکەم ڕێڕەوی بازرگانی جیهانیی لە مێژوودا ناسراوە، مەودا و گرینگییەکی زۆر زیاتری هەبووه لە ئاڵوگۆڕی کاڵا سادەکاندا. بەڕاستی ئەو ڕێگه بێشومارە بەیەکەوە بەستراوەتەوە وەک ئامرازێک بۆ ئاڵوگۆڕی بەرهەمدارانی

هونەر، ئایین، کولتوور، بیرۆکە و تەکنەلۆژیا، که درێژییەکەی 4000 میلە، نزیکەی 6437 کیلۆمەتر درێژبووەتەوە بەسەر هەندێك لە دیمەنە ترسناکەکانی جیهاندا، لەوانە بیابانی گۆبی و چیای پامیر.

بۆچی پێی دەگوترێت ڕێگەی ئاوریشم؟

وەك گوتمان ڕێگەی ئاوریشم تۆڕێکی بازرگانی فراوان بوو، کە ئۆراسیا و باکووری ئەفریقای لە ڕێگەی ڕێڕەوی وشکانیی و دەریایییەوە بەیەکەوە دەبەستەوە. ڕێگەی ئاوریشم ناوەکەی لە ئاوریشمی چینییەوە وەرگرتووه، کە کال□ی□کی بەهادارە و بازرگانەکان بە درێژایی ئەم تۆڕە بازرگانییانە دەیانگواستەوە. پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و زیادبوونی سەقامگیری سیاسیی بووە هۆی زیادبوونی بازرگانی و ئێستاش زیندوو دەبێتەوە. لە ساڵی ٢٠١٣ لەلایەن سەرۆک شی جینپینگەوە ڕاگەیەندرا و بڕیارە ڕێڕەوێکی بازرگانیی دووانەیی تازە کەناڵەکانی نێوان چین و دراوسێکانی لە ڕۆژاوا بکرێتەوە: دیارترینیان ئاسیای ناوەڕاست، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەورووپایە.

چ وڵاتێک لە ڕێگەی ئاوریشمدا بوون؟

چەندین وڵات دەکەوتنە نێو ڕێڕەوی ڕێگەی ئاوریشمەوە، بەشێک لەو وڵاتانەی لە دنیای ئەمڕۆدا هەرێمی دێرینی جادەی ئاوریشمیان پێکهێنابوو بریتین لە ئازەربایجان، چین، کۆریا، میسر، ئەندەنوسیا، ئێران، عێراق، ئیتاڵیا، ژاپۆن، کازاخستان، قرگیزستان، مالیزیا، مەنگۆلیا، پاکستان، ڕووسیا، سریلانکا، سووریا، تاجیکستان، تورکیا، تورکمانستان، ئۆکرانیا و ئۆزبەکستان.

بۆچی دەستپێشخەرییەکە نیگەرانیی لێدەکەوێتەوە؟ بەتایبەت ئەمریکا!

بەپێی پلانی کارکردنی پشتێن و ڕێگەوبان کە لە ساڵی ٢٠١٥ بڵاوکرایەوە، دەستپێشخەرییەکە ڕێگە وشکانییەکان (پشتێنە) و ڕێگە دەریاییەکان (رێگە) دەگرێتەوە بە ئامانجی باشترکردنی پەیوەندییە بازرگانییەکان لە ناوچەکەدا بە پلەی یەکەم لە ڕێگەی وەبەرهێنانی ژێرخانیەوە.

ئامانجی ئەو پلانە ٩٠٠ ملیار دۆلارییە، وەک چین لەم دواییيانەدا ڕوونیکردەوە، هەڵگیرساندنی "سەردەمێکی نوێی جیهانخوازییە"، سەردەمێکی زێڕینی بازرگانیی، کە سوودی بۆ هەمووان دەبێت.

پەکین دەوڵەت لە کۆتاییدا بڕی ٨ تریلیۆن دۆلار قەرز دەدات بە ژێرخانی ٦٨ وڵات. بەپێی ئامارەکانی کۆمپانیای ڕاوێژکاری جیهانیی ماکینزی، کە کۆی گشتیی ژمارەی دانیشتوانی جیهان دەکاتە ٦٥% و یەک لەسەر سێی بەرھەمی ناوخۆیی جیهانیی.

بەڵام ڕوانگە و پێداچوونەوەکانی باقی وڵاتانی تری جیهان تێکەڵاو بوون، چەند وڵاتێک گومانیان لە نیازە جیۆپۆلەتیکییە ڕاستەقینەکانی چین دەربڕی، لە کاتێکدا ھەندێکی دیکە بەشداریان لە لووتکەیەکدا لە پەکین کرد بۆ ستایشکردنی قەبارە و پانتاییی پڕۆژەکە، پڕۆژەکە سەلماندی کە فراوان، گران و مشتومڕی لەسەرە.

دەستپێشخەری پشتێنە و ڕێگەوبانی پەکین کە چەند ملیارد دۆلاری تێدەچێت، به ناوی پلانی مارشاڵی چینیی ناوزەندکراوە، کە ھەڵمەتێکە دەوڵەت پشتگیریی دەکات بۆ باڵادەستیی جیهانی، پاکێجێکی هاندان بۆ گەشەسەندنی ئابووریی، ھەروەها ھەڵمەتێکی بازرگانیی بەرفراوان بۆ شتێک کە پێشتر ڕوودەدات، وەک بەرھەنانی چینی لە سەرانسەری جیهاندا.

لە ماوەی پێنج ساڵدا کە سەرۆک شی جینپینگ پلانە گەورەکەی خۆی بۆ بەستنەوەی ئاسیا، ئەفریقا و ئەورووپا ڕاگەیاند، دەستپێشخەرییەکە گۆڕاوە بۆ دەستەواژەیەکی فراوان بۆ وەسفکردنی نزیکەی ھەموو لایەنەکانی بەشداریکردنی چین لە دەرەوەی وڵات.

پشتێنە و ڕێگە، یان yi dai yi lu، "ڕێگەیەکی ئاوریشمیی سەدەی بیست و یەکەم"ـە، کە بە شێوەیەکی سەرسوڕھێنەرانە لە پشتێنەیەک لە ڕێڕەوی وشکانی و ڕێگەی دەریایی لە ڕێڕەوی کەشتیوانیی پێکهاتووە.

لە باشووری ڕۆژھەڵاتی ئاسیا تا ڕۆژھەڵاتی ئەورووپا و ئەفریقا، "پشتێن و ڕێگە" نیوەی دانیشتوانی جیهان و چارەکێکی بەرھەمی ناوخۆی جیهانیی پێکدەھێنن.

ھەموو شتێک لە پارکێکی گەشتیارییەوە کە سەر بە ترەمپە لە ئەندەنووسیا تا کەمپێکی جاز لە شاری چۆنگچینگ، ناوی پشتێن و ڕێگەیان لێنراوە. وڵاتان لە پەنەما تا ماداگاسکار، باشووری ئەفریقا تا نیوزلەندا بە فەرمی بەڵێنی پشتیوانیان داوە.

هاوکاتیش لەگەڵ بەرفراوانبوونی پانتاییی پشتێن و ڕێگە، نیگەرانییەکانیش بەھەمان شێوە بەرفراوان دەبن، کەئەمە جۆرێکە لە ئیمپریالیزمی ئابووریی کە کاریگەرییەکی زۆر بە چین دەدات بەسەر وڵاتانی دیکەدا. ڕجێین گەلی، مامۆستای یاریدەدەر لە زانستگەی

نیشتمانیی ئوسترالیا، بە هەوڵێک بۆ بەدەستهێنانی هاوڕێ و کاریگەریی لەسەر خەڵک وەسف دەکات. گەلی دەڵێت: "ئەوان ئەم دەستپێشخەرییە زۆر گەورەیەیان پێشکەش کردووە کە خەڵکی ترساندووە." "لەبری ئەوەی هێزی ئابووریی خۆیان بەکاربهێنن بۆ دۆزینەوەی هاوڕێ، لەکاتێکدا ترسی زیاتریان درووستکردووە. بەپێی وتەی شان وێنهوا، مامۆستای زانستگەی جیاتۆنگ لە شیان، سیاسەتی دەرەوەی واژەکراوی شی" یەکەم هەوڵی گەورەیە لەلایەن حکوومەتی چینەوە بۆ گرتنەبەری ڕێبازێکی چالاکانە بەرەو هاوکاریی نێودەوڵەتیی و بۆ وەرگرتنی بەرپرسیارێتی.

ترسە گەورەکە لەبەردایە هەندێک نیگەرانن کە فراوانبوونی بازرگانیی چین لە سەرانسەری جیهاندا، ئەوە لە کۆتاییدا دەبێتە هۆی فراوانبوونی سەربازیی. کە لەم ماوەیەدا چین یەکەم بنکەی سەربازیی خۆی لە دەرەوەی وڵات لە جیبۆتی دامەزراند. شیکاران دەڵێن: نزیکەی هەموو ئەو بەندەر و ژێرخانی گواستنەوەی دیکە کە درووست دەکرێن، دەتوانن دوو بەکارهێنانیان هەبێت ئەمیش: مەبەستی بازرگانیی و مەبەستی سەربازییە.

جۆناسان هیلمان، بەڕێوەبەری پڕۆژەی پەیوەستکردنەوەی ئاسیا لە CSIS دەڵێت: "ئەگەر بتوانێت کاڵا هەڵبگرێت، ئەوا دەتوانێت سەرباز هەڵبگرێت" ئەمەش ئەو ترسەیە کە ڕکابەرەکانی چین هەیانە و ترسی لەدەستدانی هەژموون و ڕابەرایەتی جیهانیان هەیە.

ئاسیای ناوەڕاست و ڕێگەی ئاوریشمی ئەمڕۆ:

ڕیچتەفن لە داڕشتنی بیرۆکەی ڕێگەی ئاوریشمدا، ئاسیای ناوەڕاستی نەک تەنیا وەک پردی وشکانیی نێوان ژیارە دوورەکان، بەڵکوو وەک سەرچاوەیەکی داهێنەری کولتووریی لە خۆیدا دەبینی. هەروەها وەک خاکێکی جێناکۆکی دەبینی، هەرێمێک کە وەک گۆڕەپانی کاریگەری سیاسیی و سەربازیی کاری کردبوو. لە ڕاستیدا، کۆنترۆڵکردنی ڕێگەی ئاوریشم، بە تایبەتی پەیوەندییەکەی لە ئاسیای ناوەڕاست، کارێکی ڕژد بوو بۆ زلهێزە کۆلۆنیالییەکانی سەدەی ١٨ کە "یاریی گەورە"یان دەکرد. ڕووسەکان و ئینگلیزەکان لە سنووری خواستەکانی خاکی خۆیاندا کێبەرکێیان دەکرد بۆ کۆنترۆڵکردنی ئەفغانستان. ڕودیارد کیپلینگ، نووسەری کۆلۆنیالیزمی ئینگلیزیی، چیرۆکی خەیاڵیی کیمی لە بەرانبەر ئەم پاشخانەدا داناوە، پاڵەوانەکە بە یەکێک لە ڕێگە بازرگانییە مێژووییەکان بە درێژایی ئەو شوێنەدا دەڕوات کە ئێستا سنووری ئەفغانستان و پاکستانە و بەشداریی لەو شتەدا دەکات کە

ڕەنگە ئەمڕۆ پێی بڵێین: سەرگەرمییەکی فرە کولتوریی، که ئەمەش بەلای دەوڵەمەندکردن و نرخاندنی ڕێگەی ئاوریشم دەشکێتەوە.

فەرمان محەمەد

ئیتاڵیا/ زانکۆی بۆڵۆنیا

‎ ‎